

GENEL OLARAK DİN SOSYOLOJİSİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE FRANSA'DA DİN SOSYOLOJİSİNİN GELİŞİMİ (*)

Berrin EYCE (**)

Bilindiği gibi 18. ve 19. yüzyıllarda sosyal olaylarla ve fikir hareketleriyle sosyoloji gelişme ve zenginleşme ortamı bulmuştur. Felsefeden, özellikle de tarih felsefesinden bağımsızlaşarak geliştiği 19. yüzyılda sosyolojinin, endüstrinin yanında, ikinci "imtiyazlı" konusu din olmuştur (1).

Sosyolojinin konusu genel olarak toplumun ve toplum içindeki olayların incelenmesi ise, toplumları her çağda derinden etkileyen "din"i incelememesi ve araştırmasının dışında bırakması da mümkün değildi.

Sosyolojinin bağımsız bir bilim olmasında büyük katkıları olan Auguste Comte (1798 - 1857) din olayı üstünde etraflıca duran bir düşünürdü. Dört cilt olarak yazdığı ve 1851 - 1854 yılları arasında yayınlanan "Système de Politique Positive"de din olayı üstündeki düşüncelerini açıklar.

Comte'a göre dinin incelenmesinin amacı, dinin insan topluluklarındaki rolünü göstermektir. Din, insanları birbirine bağlayan, topluma düzen veren en önemli, belki de tek bağıdır. Her toplum zorunlu olarak "consensus"u (***) (2), yani toplumu meydana getiren kesimler arasında anlaşmayı, toplum üyelerinin birliğini ihtiva eder. Bu toplumsal birlik, bütün fertler tarafından kabul edilmesini gerektirir. Nasıl sağlıklı vücut arasında bir "consensus" varsa, ruhla din arasında da doğal bir "consensus" vardır (3). Toplumsal düzeni kuran dindir ve insanın gelişiminde hep

(*) Bu çalışma Yüksek Lisans tezinden alınmıştır.

(**) S. Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

(1) Baykan Sezer, Toplum farklılaşmaları ve Din olayı, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., İst., 1981, s. 15.

(2) Raymond Aron, Sosyolojik düşüncenin evreleri, (çev. Korkmaz Alemdar), T. İş Bank. Yay., Ank., 1986, s. 105.

(***) consensus : uzlaşma, toplumsal sözleşme.

(3) R. Aron, a.g.e., s. 105.

din egemen olmuştur. Çünkü din kendinde insan doğasının farklılaşmasını yansıtır, birliği yaratarak aynı anda akla, duyguya ve çalışmaya, yani insan varlığının bütün niteliklerine seslenir (4).

Comte'a göre toplumlar üç aşamadan geçmişlerdir (üç hal kanunu) : Teolojik, metafizik ve pozitif düşünce dönemleri. Bu dönemlerden teolojik dönemin de kendi içinde üç aşamadan geçtiğini ileri sürer. Bu aşamalar ise fetişist, çok tanrılı ve tek tanrılı dönemlerdir. Aydınlanma çağı ile bu dönemlerin geçtiğini, artık bilimsel insanın inanacağı ve toplumu kargaşadan kurtaracak yeni bir dinin kurulması gerektiğini belirtir. İşte Comte bu düşünceden hareketle "sociocratie", yani insanlık dinin kurucusu olduğunu iddia etmiştir (5). Çağımızda pek az yankı bulan bu dini kurarken Comte, çağın dinin pozitivist olabileceğinden yola çıkar (6). Belki de Clatilde de Vaux'yu sevmemiş olsaydı, insanlık dini onun tarafından tasarlanmamış olacaktı (7).

Comte insanlığın sadece canlılardan değil, ölümlerden de meydana geldiğini ve bu dinin bugün olduğu kadar gelecek ve geçmişteki insanların da dini olduğunu belirtir (8). Auguste Comte'un insanları sevmeye çağırdığı Büyük Varlık, insanların sahip oldukları ya da yaptıkları en iyi şeydir. Sonuçta belirli bir biçimde insanda insanları aşan ya da en azından bazı insanlarda özde var olan insanlığı gerçekleştiren şeydir (9). Büyük Varlık'ın dini; bütün insanlar arasındaki birlik için değişen insanda bulunan en iyi şeydir (10) ve bu dinin Tanrısı "insanlık"tır.

Comte kurmuş olduğu bu insanlık dinini üç temele oturtur. İlke olarak sevgi, temel olarak düzen, amaç olarak ilerleme (11). Ayrıca insanlık dini, daima üç yapıyı, yani şiir, felsefe ve siyaseti aynı zamanda kapsar (12).

Nihayet bir genelleme yapmak gerekirse, Comte'un din olayını incelemesi bilimsel metod açısından üç ayrı özellik göstermektedir : Evrimci

(4) R. Aron, a.g.e., s. 105.

(5) "İnsanlık Dini" hakkında geniş bilgi için bkz. Auguste Comte, Pozitivizm ilmihlâli (Le Catéchisme Positiviste), (çev. Peyami Erman), M.E.B. Basımevi, İst., 1980.

(6) R. Aron, a.g.e., s. 116.

(7) R. Aron, a.g.e., s. 118 ve Nurettin Şazi Kösemihal, Sosyoloji tarihi, Remzi Kitapevi, İst., 1982, 4. Basım, s. 150.

(8) Auguste Comte, a.g.e., s. 33 - 45.

(9) R. Aron, a.g.e., s. 117.

(10) R. Aron, a.g.e., s. 118.

(11) A. Comte, a.g.e., s. 20.

(12) A. Comte, a.g.e., s. 24, ayrıca insanlık dininin takvimi ve ibadetleri için bu kitaba bkz.

oluşu, pozitivist oluşu ve psikolojik oluşu (13). Comte'un metodunun bu özellikleri, yaşadığı çağdan etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Avrupa toplumunun geçirdiği dönemleri kanunlaştırarak (üç hal kanunu) bütün toplumlara maletmiş ve bütün toplumları "insanlık" olarak nitelmiştir. Fakat teorik olarak dahi mümkün olmayan "insanlık" (çünkü örgütlenmiş böyle bir topluluk yoktur) soyut bir kavram olarak kalmış ve takipçileri tarafından da benimsenmemiştir (14). Comte'un görüşlerinde 1845'den sonra bir değişim meydana gelmiştir. Bu tarihe kadar pozitivist olarak adlandırılan Comte, bu tarihten ölümüne kadar (1857) "Comtisme" (!) olarak değerlendirilmiştir (15). Clotilde de Vaux ile olan dostluğunun ve onun ölümünün üstünde yarattığı psikolojik etki ile dini arayışa (kendini aşan bir şeye) girmiştir. Aslında kurumlarına hayran olduğu katolikliğin bir benzeri olan insanlık dinini kurarken, Tanrı'yı gökten yere indirmiş, gözlenebilen bir varlık haline sokmuştur (16).

Edward Burnette Tylor (1832 - 1917) ve Herbert Spencer'in (1820 - 1903) din olayı üstünde çalışmaları da Comte gibi evrimci, pozitivist ve psikolojik özellikler göstermektedir. E. B. Tylor "Primitive Culture" (1871) ve H. Spencer "Principles of Sociology" (1896) de dinin kökenini araştırmışlar ve ruhçuluğun (Animizm) dini inancın temeli olduğu sonucuna varmışlardır (17). İnsanın ruh ideasına varması rüya ve ölümleri yanlış yorumlamasından kaynaklandığı varsayımına geçilmiş, buradan da tüm farazi doğa üstü varlıklara ulaşılmıştır.

Bir başka anlatımla Tylor ve Spencer'e göre ölüm ve rüya olaylarına bakarak ilkel insanlar, vücutlarında ayrı bir eşin bulunduğuna inanmışlardır. Bu eş, ruhtur. Ruhunda iki niteliği vardır (18). İyi ruhlar ve kötü ruhlar olarak beliren bu niteliklere göre ata ruhları iyi ruhlar sayılmış,

(13) T. B. Bottomore, Toplum Bilim, (çev. Ünsal Oskay), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İst., 1984, 2. Basım, s. 250.

(14) Comte'dan otuz yıl sonra onun ekolünü devam ettiren E. Durkheim toplumları tümüyle birbirinden ayırarak incelemiştir.

(15) N. Ş. Kösemihal, a.g.e., s. 161, hatta pozitivist olan çağdaşları Littré ve Stuart Mill'e göre Comte 1845'e kadar ne kadar büyükse, ondan sonrada o kadar acınacak haledir. Bunun için bu dönem Comtism olarak adlandırılmıştır.

(16) N. Ş. Kösemihal, a.g.e., s. 161, ayrıca R. Aron, Comte'un dininin anlamsız olmadığını, "her ne olursa olsun, başka sosyologların isteyerek ya da istemeden yazdıkları dini ya da yarı dini başka bir çok düşünceden üstün görünüyor" ifadesi ile belirtir. (Daha geniş bilgi için bkz. R. Aron, a.g.e., s. 117).

(17) T. B. Bottomore, a.g.e., s. 250.

(18) Mehmet Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, A. Ü. İlahiyat Fak. Yay., Ank., 1983, 3. Basım, s. 69.

atalardan yardım beklenmiştir. Sebebi bilinmeyen, çıldırma, delirme ve çarpılma gibi halleri kötü ruhların varlığına yormuşlardır (19).

İlk dinin animizm olduğu yolundaki görüşlerinden hareketle Tylor ilk din törenlerinin cenaze törenleri, ilk adakların ölümlere verilen yiyecekler ve ilk tapınmaların ise ataların mezarı olduğunu belirtmiştir (20).

Karl Marx (1818 - 1883) ise dinin doğal olguların yol açtığı korku ve tedirginliğin ürünü olduğunu ve bu aldanmanın bir gün sona ereceğini öne sürmüştür. Diğer taraftan da dinin toplumsal kontrol alanında belirli bir fonksiyon yerine getirdiğini belirtmiştir (21).

Marx'a göre her toplumda ekonomik temel veya kendi deyimiyle alt-yapı ve üstyapı ayırte edilir. Altyapı üretim güçleri ve ilişkilerinden, üstyapı ise yasal ve siyasal kurumlar, düşünme biçimi, ideolojiler ve felsefeden meydana gelmiştir. Genel olarak üstyapının, dini, altyapıya bir afyon olarak sunduğu zannedilir. Fakat, bir iki kısa atıf hariç, bunun genel teorisini Marx'ta bulmak mümkün değildir (22).

19. yüzyılda din olayına önem veren diğer bir düşünürse James Frazer (1854 - 1941) dir. Frazer rasyonalist, evrimci ve pozitif bir yaklaşımla din olayını incelemiştir. Eserleri "Les Origines Magiques De La Royaute" (1905), "La Tache De Psyche" (1909) ve "The Golden Bough" (1945) dir. Frazer dinden büyü ve sihiri ayırarak, toplumların sihir ve büyü çağından din çağına, daha sonra da bilim çağına geçtiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla büyü bilimlere doğurmuştur. Aynı şekilde dinin de büyüden çıktığını iddia etmiştir (23).

Görüldüğü gibi büyüün dinden önce olduğu hipotezinden hareket eden Frazer, ölen ve tekrar dirilen bitki Tanrı'larının zengin bir morfolojisini geliştirir (24). Temel olarak Frazer'in bahsettiği kültürel tabakalaşmaya bağlı olan hatalarına rağmen "Golden Bough", bir klâsik haline gelmiş ve birçok disiplinlere ait olan çok sayıda bilginе tesir etmiştir. Daha az popüler olan "Totemism and Exogamy" (4. cilt, 1910) adlı eseri de oldukça önemlidir (25).

Ayrıca bu dönemde dini büyü ve sihirle açıklamaya çalışan ve "ma-

(19) M. Taplamacıoğlu, a.g.e., s. 71.

(20) M. Taplamacıoğlu, a.g.e., s. 71.

(21) T. B. Bottomore, a.g.e., s. 251.

(22) Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yay., İst., 1983, 2. Basım, s. 37.

(23) T. B. Bottomore, a.g.e., s. 251 ve N. Ş. Kösemihal, a.g.e., s. 272 - 287.

(24) Mircea Eliade, L'Histoire Des Rélígions De 1912 A Nos Jours, (La Nostalgie Des Origines), (neşredilmemiş çev. Mehmet Aydın), s. 11.

(25) M. Eliade, a.g.m., s. 11.

na" denen doğaüstü kuvveti de açıklamalarında kullanan Codrington, Marcel Mauss (1872 - 1950), Hubert olmuştur (26). Zamanın en mütevazı bilginleri arasında olan Marcel Mauss'un tesiri de daha derin ve daha yaygın olmuştur. Kurban, Büyü ve mübadelenin temel şekli olarak Bağış konusundaki makaleleri antropolojinin klâsikleri arasında yer almaktadır (27).

Bu üç düşünürün eserleri ise : Condrigton "The Melanesolans" (1891) ve "Skeat Malay Magic" (1900) dir. Mauss ve Hubert'in ise "Esquisse D'une Théorie Générale De La Magie" (1903) dir. "La Vocation" Mauss'un büyü üzerine yazdığı eseridir.

Din olayı üstündeki temel görüşlerini açıkladığı "Les Formes Elémentaires De La Vie Religieuse" (1912) adlı eserinde Emile Durkheim (1858 - 1917), bu konuda öncelikle en basit ve ilkel din olan totemizmi inceleyerek günümüz dinlerine nasıl gelindiğini cevaplamaya çalışmıştır (28).

Durkheim, "... dinin sosyal dayanışma birlik ve bütünlüğü sağlayıcı bir temel faktör olduğu ve aynı zamanda dinin bizzat insanın kendisini kuşatan kollektif sosyal hayata bağımlılığının ve köle gibi itaat etmesinin bir delili olduğu" (29) konuları üstünde durur.

Durkheim, sosyal olayların sosyal terimlerle açıklanması gerektiğini ve hiçbir zaman bireysel, psikolojik veya tabii faktörlere indirgenemeyeceği inancındadır. Bu yargıdan yola çıkarak dini inançların yanlış (boş) olmadığını; bunların sosyal hayatın tezahürleri olduğunu, bazı Avusturalya yerlilerinin dini üzerinde yaptığı çalışma ile açıklamıştır (30). Durkheim totemde mülkiyet, sorumluluk, suç ve benzeri şeylerin kollektif olduğunu belirtir. Bir başka anlatımla Durkheim, Avustralya yerlilerini incelerken Totem'in hem kutsalı, hem de klanı sembolize ettiğine işaret etmiştir. Böylece o kutsal (veya Tanrı) ve sosyal grubun aynı şey olduğu sonucuna varmıştır (31).

Durkheim 19. yüzyıl düşünürlerinin üzerinde durdukları büyü ve sihir üzerinde de durmuştur. O'na göre büyü ve sihir bireysel, din ise toplum-

(26) Daha geniş bilgi için bkz. N. Ş. Kösemihal, a.g.e., s. 278 - 281.

(27) M. Eliade, a.g.m., s. 13.

(28) N. Ş. Kösemihal, Durkheim Sosyolojisi, Remzi Kitapevi, İst., 191, s. 98-172.

(29) Roland Robertson, The Sociological Interpretation of Religion, (Din Sosyolojisinin Gelişimi, neşredilmemiş çev. Abdullah Topçuoğlu), Oxford, 1972.

(30) R. Robertson, a.g.m.

(31) M. Eliade, a.g.m., s. 12.

saldır. Hatta Durkheim daha ileri giderek, sihir de din ile açıklandığı için, her ikisinin de toplumsal olduğunu söylemiştir (32).

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşıldığı gibi, Durkheim din üzerinde daha önce yapılmış sosyal bilim analizlerine dayanmıştır.

Durkheim'in din sahasında "eskiye müracaat etme anlayışı" altında, evrimci bakış tarzını benimseyen ve din fenomenini öncelikle cahilliğe bir tepki olarak dini inanç kavramı ile açıklamaya çalışan yukarıda bahisleri geçen 19. yüzyıl sonu sosyologları ve sosyal antropologlarına dayandır. Bir diğer anlatımla Durkheim Aydınlık devrinin mirasçısıdır (33).

Dinin ortadan kalkma yolunda olduğu duygusuna kapılan Durkheim, toplum yapısını ve bütünlüğünü ortak bir inancın topluluğun üyelerini bir araya getirmesi koşulu ile koruyabileceği düşüncesindedir (34).

Aynı zamanda A. Comte'un iyi bir takipçisi olan Durkheim toplumun "consensus"a ihtiyacı olduğunu ve bu consensusun sadece inançlarla kurulabileceğine inanıyordu (35).

Durkheim'e göre bilim, hem dini anlamaya hem de yeni inançların çıkışını kavramaya izin verir. Durkheim için din, sosyal tecrübenin yansımasıydı.

En basit toplumlarda insan toplumlarının sırrını bulmak, ilkel toplumların ışığı altında çağdaş toplumların reformunu, getirdiklerini daha iyi anlayabilmek için, insanlık tarihinin başlangıcındaki dini düzenin temel niteliklerini araştırmak amacıyla olan Durkheim'in vardığı sonuç şu olmuştur: İlkel toplumlarda bir yandan bireylerin aynı yerde tapınmalarıyla meydana gelen ortak coşku dinsel olayı meydana çıkartır ve kutsallık duygusunu hazırlar. Öte yandan fertler farkında olmadan toplumun kendisine taparlar (36). Çağdaş toplumun bunalımı ise, din üstüne kurulu geleneksel ahlâkın yerine bir şey konamamış olmasından dolayı meydana gelmiştir (37).

Durkheim "totem"i incelemesinin sonucunda, klanda bulunan her şeyin iki ayrı dünyaya ayrıldığını tespit etmiştir. Bu iki ayrı dünya "kutsal" ve "kutsal olmayan"dır. Durkheim "kutsal"ı temel olarak din olayını incelemiştir.

(32) M. Taplamacıoğlu, a.g.e., s. 132.

(33) R. Aron, a.g.e., s. 570.

(34) A. Aron, a.g.e., s. 306.

(35) R. Aron, a.g.e., s. 307.

(36) R. Aron, a.g.e., s. 354.

(37) R. Aron, a.g.e., s. 307.

Durkheim totemde kutsal ve kutsal olmayan ayırımının yanında, bir de genelde dinlerde bulunması gereken ruh, tin (esprit), mitolojik kişi ve hatta uluslararası Tanrı'nın dahi olduğunu belirtmiştir (38). Bir anlamda Durkheim, totemden yola çıkarak genel bir din teorisi yapmış ve bugünün dinlerinin temelini totemizme dayandırmıştır.

Durkheim bu varsayımıyla olumsuz eleştirilere hedef olmuştur. Çünkü tek bir dini inceleyerek buradan bütün dinleri içine alacak bir genel sonuç çıkarmak, yanılma payını artırır. Bunun için bütün dinlerin incelenmesiyle varılacak genel bir teori daha geçerlidir.

Daha öncede açıklandığı gibi Durkheim'a göre, toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan "din"dir. Öyleyse ilk sosyal kurumda "din"dir, ve bütün diğer sosyal kurumlar da dinden çıkmıştır (39). Bu görüşte olan Durkheim'a aşağıdaki itirazlar yapılmıştır: "... Peki ama dinin temeli olan bu toplum, hangisidir? Bütün tarih boyunca, maddi manevi kurumlarıyla gördüğümüz toplumlar mı söz konusudur? Eğer bu toplumlar, söz konusuysa, bunlarda her çeşit iyilik ve kötülük yanyana yer almıştır. Hak, haksızlık beraber yürümüştür. Böyle bir varlık, nasıl olur da inananların ruhunda bu derece ululaşır. Bütün kötülüklerin sökülüp atıldığı bir toplum, ancak din duygusunu doğurabilir. Oysa tarihte böyle bir topluma rastlamıyoruz" (40).

Durkheim'ın yanıldığı bir diğer nokta da dini sosyal hayatın bir tezahürü olarak görmesiydi. Bir başka anlatımla din toplumsal nedenlerin ürünü olarak ortaya çıkmışsa, kişisel tapınmalar ya da dinin uluslararası olma özelliği nasıl açıklanacaktır (41).

Durkheim tarafından yapılan tabiatın izahı ve dinin kaynağı konusundaki açıklama bazı büyük etnologlarca şiddetle eleştirilmiştir. Mesela, A. A. Goldenweiser, en ilkel kabilelerin toteme ve klanıya sahip olmadıklarını göstermiştir. Durkheim, Avustralya ayin türünün örnek teşkil ettiği kollektif heyecan içinde din duygusunun kaynağını ayırtedebileceği inancındaydı. Fakat bu durumda Goldenweiser, bizzat topluluğun din duygusunun doğmasına yol açıp açmadığını veya niçin Kuzey Amerika yerlilerinin lâdini danslarının dini tezahürlere dönüşmediğini sorar. Wilhelm Schmitd'de Durkheim'in incelemelerinin Orta Avusturalya yerlilerine özellikle Aruntas'lara inhisar ettirmiş olmasını eleştirmiştir. Çünkü

(38) N. Ş. Kösemihal, Durkheim Sosyolojisi, s. 169.

(39) N. Ş. Kösemihal, a.g.e., s. 170.

(40) N. Ş. Kösemihal, a.g.e., s. 170.

(41) N. Ş. Kösemihal, a.g.e., s. 171.

Durkheim daha eski düzeyde olan ve totemizmi tanımayan Güney - Doğu Avusturalya yerlilerini bilmiyordu (42).

Bu sorular Durkheim'in din açıklamalarında cevapsız kalmış ve bugün ileri sürdüğü görüşler geçerliliğini kaybetmiştir.

Durkheim'in çağdaşı Lucien Lévy - Bruhl de (1857 - 1939) ilkel toplumlar üzerinde çalışmalar yapmıştır. İkel zihniyet ile dini açıklama girişimlerinde bulunmuştur (43). Lévy - Bruhl'ün bu çalışmaları sonunda yayınladığı kitapları şunlardır: "La Mentalité Primitive" (1923), "L'âme Primitive" (1927), "Le Surnaturel et La Nature Dans La Mentalité Primitive" (1931), "La Mythologie Primitive" (1935).

Lévy - Bruhl zamanına kadar ilkeller üzerinde yapılan incelemelerden ayrı bir yöntemle araştırmalarını sürdürmüştür. Lévy - Bruhl'e kadar ilkeller incelenirken, çağdaş batı insanının gözleriyle ve değer yargılarıyla incelenmiştir. Fakat Fransız sosyolog kendisini, kendi kültürünün değer yargılarından soyutlayarak, adeta dışında imişçesine ilkelleri incelemiştir. Lévy - Bruhl'e göre her toplum, kendi kuralları içinde mantıklıdır. İlkellerin mantığı, medeni insanların mantığından çok farklı değildir. Buradan hareketle her toplum (ister ilkel, ister medeni) kendi içinde akılcılığıyla beraber dini duygularını taşıdığını iddia etmiştir.

Lévy - Bruhl'e göre ilkel düşünce ile modern düşünce arasında bir mantık farkı olmayıp, bir zihniyet farkı vardır (44).

Lévy - Bruhl ilkelin, dış dünya ile bir çeşit mistik iştirake olduğunu ve bunun içinde doğru bir şekilde düşünmediğini söylüyordu (45). Böylece Lévy - Bruhl mantık öncesi zihniyet tipi anlayışıyla modern bilginlere arkaik ve ilkel dinlerin, mitlerin ve sembollerin fonksiyonunu ve anlamlarını kavramalarına yardım edecektir.

Etnologlarca hiç bir zaman kabul görmemesine rağmen, bu düşünce psikologlar ve filozoflarca en hararetli tartışma konusu yapılmıştır (46).

Lévy - Bruhl hayatının sonlarına doğru hipotezini yeniden gözden geçirmiş ve neticede reddetmiş (47), ilkel mantık yerine ilkel düşünceyi koymuştur (48).

(42) M. Eliade, a.g.m., s. 12.

(43) N. Ş. Kösemihal, Sosyoloji Tarihi, s. 276.

(44) Sedat Veyis Örnek, Sivas Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Yay., Ank., 1966, Sayı 174, s. 11.

(45) M. Eliade, a.g.m., s. 12.

(46) M. Eliade, a.g.m., s. 13.

(47) M. Eliade, a.g.m., s. 13.

(48) S. V. Örnek, a.g.m., s. 12.

Bu arada iki antropologdan Bronislaw Malinowski (1884 - 1942) ve Radcliffe - Brown'dan da (1881 - 1955) söz etmek gerekir. Bu iki antropolog yaptıkları saha araştırmalarında dinin toplumsal birlik sağlamada, bireysel yaptırım ve davranışları kontrol etmede nasıl bir işlev gördüğünü açıklamışlardır (49). Malinowski Trobriand adalarında yaptığı inceleme-lerde "büyü"nü'nün bu toplumlarda ne denli önemli olduğunu gösterirken, bu toplumun tabiatla olan ilişkilerinde ayrı kuralları belirlenmiş iki ayrı sistem kullandıklarını da tespit etmiştir. Trobrinad'lılar üretim kaynakla-rını rasyonel bilgilerle kullanıyorlar, ancak olağanüstü durumlarda muh-temelen ortaya çıkacak "bilinmeyenler" için büyüü kullanıyorlardı. Bir başka anlatımla Trobriand'lılar üretim için kullandıkları bilgileri hiç bir boşluk bırakmayacak biçimde sistemleştirmişlerdir. Ayrıca "büyü" bilin-miyenden doğacak korkuya karşı bir güvence ve moral bozulmasına en-gel olduğu için, bu toplumda psikolojik bir görevde yüklenmektedir (50).

Radcliffe - Brown dinin bir davranış türü olarak incelenmesi için ana kurallar ortaya çıkarmıştır (51). Bu kurallara göre dini anlamak için etki-lerini, fert üstünde hangi duygular uyandırdığı ve geliştirdiğini, din ile il-gili hareketler ve kişisel veya toplumsal ayinleri incelemek gerekir. En önemlisi insanların kendi toplumlarının dini törenlerinden hem bir Şey bek-lemesi, hem de onlardan çekinmesidir. Toplumun asıl dayanışmasını sağ-layan, bu bekleme ve çekinmedir (52). A. R. Radcliffe - Brown "The Andaman Islanders" (1922) ve B. Malinowski "Magic, Science and Reli-gion and Other Essays" (1948)'de bu araştırmalarını yayınlamışlardır.

"Les Deux Sources De La Morale et De La Réligion" (53) (1932) kita-bıyla aslen bir psikolog olan Henri Bergson'da çağdaşları gibi din olayını ele almış ve incelemiştir.

Bergson dini ikiye ayırır ve ilkel dinleri statik din, gelişmiş dinleri di-namik din Őeklinde tasnif etmiştir. Bu görüşün önemi o güne kadar gös-terilmemiş olan eski çağ dinleriyle yeni dinler arasındaki farkı göstermiş olmasındadır (54).

Bergson'a göre statik din içgüdüsel temele dayalı kapalı toplumlar-

(49) T. B. Bottomore, a.g.e., s. 252 ve Ő. Mardin, a.g.e., s. 38 - 40.

(50) Branislaw Malinowski, İptıdai Cemiyette Cürüm ve Adetler, (çev. Ercü-ment Atalay), Sosyoloji Dergisi, İst., 1943, Sayı 2, s. 237 - 243.

(51) Ő. Mardin, a.g.e., s. 39.

(52) Ő. Mardin, a.g.e., s. 40.

(53) "Les Deux Sources De La Morale et De La Réligion" (Ahlak ve Dini İki Kaynağı) Mehmet Karsan tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1962'de M.E.B. tarafından 2. baskısı yapılmıştır.

(54) M. Taplamacıoğlu, a.g.e., s. 147.

da, dinamik din ise sezgisel temele dayalı açık toplumlarda görülmektedir. Daha doğrusu statik din gönüllüğe dayanan özgür iradeyle bağdaşmaktadır (55).

Bergson kitabını şu sözlerle tamamlar: "İnsanlık elde ettiği ilerlemelerin altında yarı ezilmiş inliyor. Geleceğinin kendi elinde olduğunu yeterince bilmiyor. Yaşamakta devam etmek istiyor mu; istemiyor mu? Bunu bilmek herşeyden önce kendisine düşer, sonra yalnız yaşamak mı, yoksa fazla olarak bizim yalnız dönen gezegenimiz üzerinde, Tanrı'lar imal etmeğe mahsus bir makina olan kainatın temelli fonksiyonunu yerine getirmek için gerekli emeği de vermek istiyor mu, bunu da düşünmek gene kendine düşer."

Durkheim'ın çağdaşı olan Max Weber (1864 - 1920)'in dini inançları değerlendirme biçimi kendinden önceki sosyal bilimcilerden önemli bazı farklılıklar göstermektedir. Din sosyolojisi konusundaki çalışmalarını önce "L'Ethique Protestante et L'Esprit Du Capitalisme" (56) (1904, 1. cilt - 1905, 2. cilt) adlı tanınmış incelemesiyle, daha sonra bunu büyük dinler ve ekonomik koşullar, toplumsal durumlar, dini inançlar arasındaki ilişkilerin karşılaştırmalı bir incelemesiyle sürdürmüştür.

Max Weber dini inançların çeşitli toplumların ekonomik hayatlarını ne yönde etkilediği sorusuna cevap aramakla dini incelemeye başlamıştır (57).

Zannedildiğinin aksine Weber, ekonomik davranışları, dinlerle açıklamamıştır. O'na göre fertlerin davranışları buldukları toplumun varoluş konusundaki genel anlayışları çerçevesinde düşünülürse anlaşılabilir olduğunu; ayrıca dini doğmaların ve bunların yorumlarının dünya görüşünün ayrılmaz parçası olduğunu, bireyleri, grupları ve özellikle ekonomik davranışları anlayabilmek için, bunları anlamak gerektiğini kanıtlamak istemiştir (58). Ayrıca Max Weber, dini anlayışların ekonomik davranışların gerçekten bir belirleyicisi olduğunu ve bu bakımdan toplumların ekonomik değişimlerinin nedenlerinden birinin din olduğunu göstermek istemiştir (59).

Buradan hareketle protestanlık ve kapitalizm üstünde incelemelerini yoğunlaştıran Weber, bunun başka dinlere ve uygarlıklara uygulamak

(55) H. Bergson, a.g.e., s. 343 - 344.

(56) Max Weber'in bu eseri Zeynep Aruoba tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Z. Aruoba, Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu, Hil Yay., İst., 1985.

(57) M. Weber, a.g.e., s. 11 - 26.

(58) R. Aron, a.g.e., s. 509.

(59) R. Aron, a.g.e., s. 509.

amacıyla, Çin, Hindistan, Babil ve Ortaçağda Batı tipi kaptalizmin meydana gelip gelmediğini inceler (60).

Acaba batı uygarlığının dışında, protestan ahlakının tipik bir örneğini meydana getirdiği dünyevi çileciliğin (asketizm) bir örneği bulunabilir mi?

Sonuç olarak batı tipi kapitalizmin özgün nitelikleri olan yüksek kâr ile akılcı çalışma disiplininin tarihte bir kez ortaya çıktığını, onun da günümüz batı medeniyeti olduğunu söylemiştir. Çünkü Weber'e göre belirli bir dünya görüşü ile (Protestanlık), belirli bir ekonomik etkinlik (Kapitalizm) biçimi arasında tinsel (spirituel) bir ilişki vardır (61).

Weber bu çalışmasının yanında büyük dinlerin karşılaştırmalı bir sosyolojisini yapmaya da yönelir. Bu çerçevede içerisinde Konfüçyanizm, Taoculuk, Brahmanizm, Budizm ve yahudi dinini inceler, İslamiyeti incelemeyi planlar fakat incelemesini yapamadan vefat eder (62).

Görüldüğü gibi dini anlayışın temel tiplerini açıklamak ve dini anlayışlarla ekonomik davranışlar arasındaki ilişkilerin genel bir sosyolojisini geliştirmek Weber'in din sosyolojisinin temel görüşlerini meydana getirmiştir. Max Weber'in yukarıda da zikredilen eserinin dışındaki din sosyolojisiyle ilgili eserleri ise şunlardır: "Les Sectes Protestantes et L'Esprit Du Capitalisme" (1906). "L'Ethique Economique Des Religions Universelles" (1915) dir.

Weber'in Durkheim'in çizgisi dışındaki bu ekolü din sosyolojisi inceleme alanında yeni bir akıma yol açmıştır. Bir diğer anlatımla dinin kaynağına inmek, dinin gelişimini açıklamak yerine, dinlerin ve mezheplerin karakteristik yönleri, doktrinleri ve toplum içindeki önemi ele alıp incelenmeye başlanmıştır. Ayrıca dini doktrinlerle sosyal sınıflar arasındaki ilişkilerde din sosyolojisinin konuları içine girmiştir.

İşte bu konular üstündeki çalışmalara ilk önemli katkılar Weber'inde arkadaşı olan Ernst Troeltsch (1865 - 1923)'le beraber gelmiştir. "Die Soziallehren Der Christlichen Und Gruppen" (1912) adlı eserinde Troeltsch hıristiyanlığın dini sosyolojisini vermiştir (63). Bu eserinde değişik Hıristiyan kilise ve mezheplerinin sosyal ahlak anlayışlarını anlatan Troeltsch ayrıca Weber'in yazılarını da tamamlamıştır (64). Bununla birlikte sistematik ve genel din sosyolojisine, bu sosyolojinin temel mefhumlarına nü-

(60) M. Weber, a.g.e., s. 41.

(61) M. Weber, a.g.e., s. 148.

(62) R. Aron, a.g.e., s. 520.

(63) Güstav Mensching, Din Sosyolojisinin Tabiatı ve Rolü, s. 211.

(64) T. B. Bottomore, a.g.e., s. 256 ve M. Taplamacıoğlu a.g.e., s. 153.

fuz eden analizleriyle çok önemli katkılarda bulunan Troeltsch (65), çalışmalarını sadece Hıristiyanlık üstünde yapmıştır. Diğer dinlere yer vermemiştir.

Weber'in takipçilerinden, aynı zamanda öğrencisi olan Joachim Wach'ta (1898 - 1955) "Einführung In Die Religions Soziologie" (1931) adlı eserinde ilk sistematik din sosyolojisini yazmıştır (66). İlk defa bir deneme olarak mukayeseli ve sistematik din sosyolojisinin alanını sınırlandırmaya teşebbüs ederken, konularının ve tanımlarının sistematik bir açıklamasına girişmiştir. Zaten yazarın da hedefi budur (67). Wach "Sociology Of Religion" (1944) adlı eserini siyasi çalkantılar dolayısıyla ülkesinden Amerika'ya gidişinden on yıl sonra yayınlamıştır (68).

Aynı çizgide olan bir diğer bilim adamı ise Güstav Mensching'dir. Sistematik din sosyolojisinde önemli katkıları bulunan Mensching, din biliminin değişik konuları üstünde eserler yazmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: "Volksreligion Un Weltreligion" (1938), "Sociologie Der Religion" (1947). "Din Sosyolojisi" adlı eserinde Mensching, dinin kutsal olmayanla ve sosyolojik bağımlılıkla ilişkilerini incelemeye çalışır (69). Mensching'in din sosyolojisinden anladığı, dinin bünyesindeki sosyolojik olayların ve dinin sosyolojik ilişkilerinin incelenmesidir (70). Mensching bu eserinde araştırmalarını, sosyolojik araştırma, dini tecrübe ve bilhassa dinler tarihi temeli üzerine oturarak yapmıştır (71).

G. Mensching "dinin kutsal olmayanla ve sosyolojik bağımlılıkla ilişkilerini", incelemeyi araştırmasına temel konu olarak alırken, "... dini tezahürler dünyasına ait olan sosyolojik gelişmeleri ve formasyonları ve bunlar içinde yapıları ve kanunları..." açıklamayı hedef almıştır (72).

Mensching genel bir din sosyolojisinin var olduğu kadar, her dine ait sosyolojik problemleri inceleyecek özel din sosyolojilerinin de varlığını kabul etmektedir (73).

Weber'in akımını takip eden Hollandalı bilim adamları W. Banning, J. P. Kruijt ve G. H. L. Zeegers mezhepler ve kiliseler üzerinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

(65) G. Mensching, a.g.m., s. 211.

(67) G. Mensching, a.g.m. s. 212.

(68) M. Taplamacıoğlu, a.g.e., s. 151.

(69) G. Mensching, a.g.m., s. 216.

(70) G. Mensching, a.g.m., s. 209.

(71) G. Mensching, a.g.m., s. 210.

(72) G. Mensching, a.g.m. s. 209.

(73) G. Mensching, a.g.m., s. 210.

Bilindiği gibi Batı Medeniyetinin ilerlemesi ile, bir başka anlatımla şehirleşme olayı ile dine ilgisizlik bir paralellik göstermiştir (74). 1920 - 1930'larda Amerika'da da buna benzer, fakat biraz daha karışık bir konuda, tıpkı şehir hayatının ortaya çıkardığı zorunluluklar sebebiyle kilisenin itibarının kaybolduğu sanayileşmiş bir toplumdaki dinsel kalıplarıyla ilgilenen Fransız geleneği gibi, dinin toplum içindeki itibarını araştırma geleneği ortaya çıkmıştır (75).

Prottestan çevrelerde prottestan kiliseleri ile ilgili problemleri inceleyen H. P. Douglass ve K. W. Sonderson'un çalışmaları yarım kalmış ve ancak Büyük Savaş'ın sonu olan 1945 yılından sonra bu araştırmalara devam edilmiştir (76). Durkheim'dan ayrı, Weber'ci bir anlayışla din olayına eğilen Talcott Parsons'ın en önemli eseri "Structure Of Social Action" (1937) dur. Daha sonra sosyolojik din teorilerinin tahlillerini "The Theoretical Development Of The Sociology Of Religion" (1954) adlı eserinde yayınlamıştır (77).

Parsons'a göre din, halkın çözümlemesi çok zor olarak nitelendirdiği bizzat sosyal hayatı ilgilendiren problemlere iştirak etmektir (78).

Amerika Birleşik Devletleri'nde din sosyolojisi alanında çalışmalar yapan önemli sosyologlar şunlardır: Witlerberg "Catholics, Prottestan" (1955), N. Bellah'ın eserleri toplum olaylarının tümüne yönelmiştir. 1950 yılından sonra çağdaş görüşlere yönelmiş E. K. Nothingham, J. U. Yinger, Edgar W. Mills ve T. F. Hault'un eserlerini yayınladıkları görülmektedir (79).

Çağdaş Fransız sosyologları da Durkheim ekolünden ayrı olarak Weber'ci yaklaşımla dini inançlar ve bunlara uyulması konusunda, toplumsal sınıflar arasındaki farklılıklar üzerinde daha yoğun ve tamamlayıcı çalışmalar yapmışlardır.

Fransa'da 1945 yılında kurulan "Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi" (C.N.R.S.) (*) bünyesinde bulunan "Sosyolojik İncelemeler Merkezi"nde (C.E.S.) (**) bir din sosyolojisi bölümü kurulmuştur. Bu merkez Fransa'daki din sosyologlarının çalışmaları ve yapılan diğer çalışmaları sis-

(74) Jean Chevalier, Din Fenomeni, (çev. Mehmet Aydın), A. Ü. İlahiyat Fak. Derg., c. 28, Ank., 1986, s. 79 - 82.

(75) R. Robertson, a.g.m.

(76) M. Taplamacioğlu, a.g.e., s. 156.

(77) R. Robertson, a.g.m.

(78) R. Robertson agm.

(79) M. Taplamacioğlu, a.g.e., s. 156.

(*) Centre National De La Recherche Scientifique.

(**) Centre D'Etudes Sociologiques.

tematik bir şekilde toplayan yayınlayan önemli bir kuruluştur. Ayrıca bu merkezde araştırmacıların elit tabakasıyla düzenli bir şekilde bilimsel toplantılar ve seminerler yapılmaktadır.

Bu kuruluşu Henri Desroche ve François Isambert yönetmiştir. Din sosyolojisi grubu, metodlu bir şekilde dağınık halde bulunan, tükenmiş veya azalmış eserleri toplayarak düzene koymuşlardır. Böylece çağdaş sosyoloji kütüphanesine bu eserler kazandırılmıştır (80). H. Desroche'un önemli eserleri "Socialisme et Sociologie Religieuse" (1964) ve "Sociologies Religieuses" (1968) dir. Özellikle "Din Sosyolojileri'nde Desroche, tek bir din sosyolojisinin olmadığını, her sosyoloğun ilgi alanına göre çeşitli din sosyolojilerinin ortaya çıktığını belirtir (81). F. A. Isambert'in eseriye "Christianisme et Classe Ouvrière. Jalons Pour Une Sociologie Historique" (1961), "Buche Ou L'âge. Théologique De Lo Sociologie" (1967) ve "La Phénoménologie Religieuse, In Introduction aux Scinces Des Religions" dirler.

Çağdaş Fransız din sosyologlarından biri de Gabriel Le Bras'dır. Çok yararlı bir bilim dalı olan (82), din sosyografyasını yaptığı sayısız incelemelerle geliştiren Le Bras birçok sınıflayıcı ve vasıflayıcı araştırmalar yapmıştır. Le Bras'da Beşeri İlimler düzeyine ulaşan din sosyolojisi ve kültürel coğrafya bu nazik, ince, tamamen kavranılamaz sahada henüz başlangıç noktasında bulunmaktadır (83). Fransa'daki dini uygulamaları inceleyen G. Le Bras aynı zamanda dünya dinlerini de incelemiştir (84). Fakat Le Bras'ın amacı olmasına rağmen, genel din sosyolojisi değil de, katolikliğin sosyolojisini yaptığını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

ARON, Prof. Dr. Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, (çev. Korkmaz Alemdar), İş Bank. Yay., ANK., 1986.

AYDIN, Prof. Dr. Mehmet, Din ve Toplum İlişkisi, Edebiyat Dergisi, Selçuk Üniv. Fen - Ed. Fak. Yay., KONYA, 1986.

BERGSON, Henri, Ahlak ve Dinin İki Kaynağı, (çev. Mehmet Karasan), Milli Eğitim Basımevi, ANK., 1962, II. Baskı.

(80) Gabriel Le Bras, Sociologie Religieuse et Sciences Des Religions, Archives de Sociologie Des Religions, n. 1, Paris, 1956, C.N.R.S., s. 3.

(81) H. Desroche, a.g.e., s. 5 - 6.

(82) T. B. Bottomore, a.g.e., b. 256.

(83) J. Chevalier, a.g.m., s. 79.

(84) Gabriel Le Bras, Etudes De Sociologie Religieuse, P.U.F., Paris, 1956, c. II.

- BOTTOMORE, T. B., Toplum Bilim, (çev. Ünsal Oskay), Beta Basım, İST., 1984, II. Baskı.
- COMTE, Auguste, Pozitivizm İlmihali, (çev. Peyami Erman), M. E. Basımevi, İST., 1986, II. Baskı.
- CHEVALIER, Jean, Din Fenomeni, (çev. Mehmet Aydın), Ank., Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. XXVIII, ANK., 1986.
- DESROCHE, Henri, Sociologies Religieuses, P.U.F., Paris, 1968.
- ELİADE, Mircea, L'Histoire Des Religions De 1912 A Nos Jours, (La Nostalgie Des Origines), (neşredilmemiş çev. Mehmet Aydın).
- ERKAL, Doç. Dr. Mustafa, Sosyoloji, Filiz Kitapevi, İST., 1983, Genişletilmiş II. Baskı.
- FRAYER, Prof. Dr. Hans, Sosyolojiye Giriş, (çev. Nermin Abadan), Ank. Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., ANK., 1963.
- , Din Sosyolojisi, (çev. Turğut Kalpsüz), Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay., ANK., 1964.
- KÖSEMİHAL, Prof. Dr. Nurettin Şazi, Durkheim Sosyolojisi, Remzi Kitapevi, İST., 1971.
- , Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitapevi, İST., 1982, IV. Baskı.
- LE BRAS, Prof. Dr. Gabriel, Etudes De Sociologie Religieuse, P.U.F. Paris, 1955, I. cilt - 1956, II. cilt.
- , Sociologie Religieuse et Science Des Religions, Archiv. Soc. Rél., I. année, n. 1, Paris, 1956.
- MALINOWSKI, Bronislaw, İptidai Cemiyette Cürüm ve Adetler I, (çev. Ercüment Atabey), Sosyoloji Dergisi, C. I, 1941 - 42, Sayı: 1, İST., 1942.
- , İptidai Cemiyette Cürüm ve Adetler, (çev. Ercüment Atabey), Sosyoloji Dergisi, Sayı: 2, İST., 1943.
- MARDİN, Prof. Dr. Şerif, Din ve İdeoloji, İletişim Yay., İST., 1983, II. Baskı.
- MACRAE, Donald, Weber, (çev. Nur Vergin), Afa Yay., İST., 1985.
- MENSCHİNG, Güstave, Din Sosyolojisinin Tabiatı ve Rolü, (çev. Mehmet Aydın), Selçuk Üniv. Fen - Ed. Fak. Edebiyat Derg., s. 4, KONYA, 1987.
- OZANKAYA, Prof. Dr. Özer, Toplumbilime Giriş, S yayınları, ANK., 1984, Genişletilmiş V. Baskı.

- , Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü, Savaş Yay., ANK., 1984, III. Baskı.
- ÖRNEK, Doç. Dr. Sedat Veyis, Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Ank. Üniv. Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Yay., s. 4 (1967 - 1968), ANK., 1969.
- ROBERTSON, Ronald, Din Sosyolojisinin Gelişimi, (neşredilmemiş çev. Abdullah Topçuoğlu), Basil Blackwelle, Oxford, 1972.
- SEZER, Doç. Dr. Baykan, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay., İST., 1981.
- , Sosyolojinin Ana Başlıkları, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay., İST., 1985.
- TAPLAMACIOĞLU, Prof. Dr. Mehmet, Din Sosyolojisi, Giriş, Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay., ANK., 1968, II. Baskı.
- , Din Sosyolojisi, Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 1983, III. Baskı.
- WACH, Joachim, Din Sosyolojisine Giriş, (çev. Battal İnandı), Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay., ANK., 1987.
- WEBER, Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu, (çev. Zeynep Aruoba), Hil Yay., İST., 1985.
- , Sosyoloji Yazıları, (çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İST., 1987, II. Baskı.